

БЛУМДУН ТАКСОНОМИЯСЫ ЖАНА ЧЕКТИК ТАКАЛУУ ПРОБЛЕМАСЫ

ТАКСОНОМИЯ БЛУМА И ПРОБЛЕМА ОГРАНИЧЕНИЯ

Түйүндүү түшүнүктөр: *Блумдун таксономиясы, билүү, түшүнүү, колдонуу, анализ, синтез, баалоо, чыгармачылык, адаптация, чектик такалуу, эрк, маанилүүлүк, зарылдык, муктаждык, кайталоо.*

Ключевые слова: *Таксономия Блума, знание, понимание, применение. Анализ, синтез. Оценка, творчество, адаптация, ограничение, важность. Необходимость. Потребность. Повторение.*

Айыл жергесинде трактористтин бир күндүк тапканын бир айлык маянага алган мугалимдердин кайтарымы, аларды жоопкерчиликтен четтетип, *эптеп-септеп* сабак өтүп тур деген принцип мектепти тап-такыр кашайтып таштаган учурду артка калтырдык. Ошондой жемсөөсү толбой, өзүнө коюлган милдеттүү жүктү аткарууга мугалимдердин энергиясы жетпей турган учурда, Кыргызстандын маалыматтык чек арасы ачылып, сыртта иштелип чыккан ар кандай инновациялык окутуу ыкмалары, Кыргызстандын билим берүү системасына ар кандай проектердин колдоосу менен каптап кирип келди. Анткени менен Кыргыз Өкмөтүнүн билим берүү системасына карата жүргүзө баштаган алгылыктуу саясаты, ошондой эле «Айылдык билим берүү», «Сапаттуу билим» жана башка эл аралык долбоорлорунун салымы менен билим берүүдөгү көйгөйлөрдү чечүүнүн оң жолуна түшө баштаганы сезиле баштады. Биздин билим берүү мекемелерибизде инновациялык ыкмалардын *адаптацияланышы, ылайыкташуусу, сиңимдүүлүгү* жана алардын *эффективдүүлүгү* кандай болуп жатканын анализдөө бүгүнкү күндөгү билим берүүнү *уюштуруунун* проблемасынын бири болуп калды. Бул макалада ошолордун бири болгон Блумдун таксономиясы жана андагы «чектик такалуу» проблемасы жөнүндөгү баяндама айтылат.

Блумдун таксономиясы - бул татаалдык деңгээлдери боюнча уюштурулган ой жүгүртүүнүн классификациясы катары каралууда. Бул түшүнүк билим берүүдө таанып-билүүнүн татаалдыгына жараша деңгээлдеп жайгаштыруунун же классификациялоонун эрежеси (систематикасы) деп түшүнсөк болот.

Блумдун таксономиясынын окуучулардын таанып-билүү максатына жараша жүргүзүлгөн болуп саналат. Бул таксономиядагы жайгашуу деңгээлин проф. Э. Мамбетакунов төмөнкүдөй так маанисин түшүндүргөн. Мында биринчи деңгээл фактыларды эске түшүрүп билүү менен чек-

телип, андан кийин 2-баскычтан баштап илимий фактыларды түшүнүү, өздөштүргөнүн практикада колдонуу этабына өтөт. Түшүнүктөрдү тереңдетүүдө колдонгондорун анализдөө жана синтездөөнүн жүрүшү күтүлөт. Эң бийик деңгээли катары ошол таанып билүү жыйынтыгына баа берүү менен бүтөт. Таксономиянын 1Б-сүрөттөгү берилиши: билим, түшүнүү, колдонуу жогоруда айтылган тартиптегидей эле түшүндүрмөгө ээ. Андан жогорулоодо «түшүнүү» менен «терең түшүнүүнүн» ортосунда айрыма бар экендиги белгиленет. Терең түшүнүү жогорку иреттеги ой жүгүртүү көндүмдөрү болгон *талдоо, баалоо жана чыгармачылык бири бири* менен байланышта жүрүп, мында талдоо түшүнүктү тереңдетерин, ал эми баалоо менен чыгармачылык, түшүнүү бар экенин айгинелешти айтылат. *Түшүнүү*, таанып билүү шатысын бойлото өсүп олтуруп, таанып билүүнүн ар бир тепкичинде тереңдеп барып *чыгармачылыкка* жетери белгиленген.

Окуучуларды окутууда таанып-билүүсү ушул көрсөтүлгөн Блумдун таксономиясынын (шатысынын) ирети менен тереңдеп олтурабы же аткарылуусунда тоскоолдуктар, «чектик такалуулар» барбы? – деген суроонун үстүндө ой жүгүртөлү.

Биринчи чектик такалуууну проф. Э. Мамбетакунов көрсөткөн [3]. Ал түшүнүктүн адамдын аң-сезиминдеги калыптанышы психо-дидактиканын закону боюнча кандай этаптардан турарын аныктап. Мында *анализ* жана *синтез* түшүнүүнүн *методдору* катары кызмат кыларын айтат. Ал эми окуучу өздөштүргөн билимдерин *практикада колдонуусунун сапатын окуучунун өз талдоосу, өзү баалоосу* - бул жогорку деңгээлдеги маселе экендигин, ага окуучулардын күчү жетишине ишенүү кыйын экендигин билдирет. С. Иптаров, бүгүн мектепте көбүнчө кечээки, даяр билим эле берилип, балдарыбыз илимдин, таанып-билүүнүн алдыңкы кыйырынан башкача айтканда аларды күтүп турган олуттуу проблемалардан кабарсыз экендигин айтат [4]. Азыркы окуучулардын көпчүлүгү өздөрүнчө акыл жүгүртүүгө, жекече чечим кабыл алууга, стандарттуу эмес кадамдарды жасоого келгенде көнүмүштөн чыга алышпайт - деп мектептеги билим берүү мазмунун, структурасын, окутуу усулдарын дагы өзгөртүү керек экендигинин коңгуроосун качан эле каккан. Мектеп баланы бир нерсени *билип алууга* гана эмес *илип алууга* үйрөтүүсү зарыл, деп баса белгилейт. Эгер бала *илип* алууну

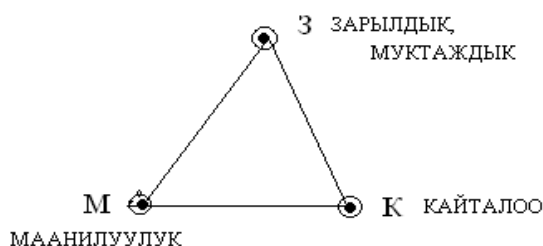
үйрөнсө, -----→ сөзсүз бир нерсеге **кызыгат**, кызыкса -----→ **түшүнөт**, түшүнсө -----→ **унутпайт**, унутпаса, качан да болсо -----→ **колдонот** – деген таанып-билүүгө карата өзүнүн систематикасын айткан. «Чыныгы билим- баары унутулгандан кийин да эсте калган билим» -деп айткан улуу окумуштуу физик А. Эйнштейндин сөзүн эске түшүрсөк болот. Демек, мында жөн гана билип алуу, унутуу менен барабар болушу мүмкүн. Билип алуу аң-сезимдүү түшүнүү менен кабыл алынганда башкача айтканда кабыл алып, жаттап алып, анан кийин түшүнүк кирет дебестен, *түшүнүү кабыл алуунун алдында же биргеликте жүрүшү* гана көпкө чейин эстен чыкпаган билимге айланышын билдирүүсү таксономияда экинчи чектик такалуунун бар экендигин билүүгө болот.

Мектептердеги билими өтө тайкы балдарды окутуудагы Блумдун таксономиясындагы *биринчи баскычы* катары кабыл алынган *билүү, эске сактап калуу* абалына жеткирүү кыйынчылыгы бүгүнкү күнү жашап, ал *үчүнчү чектик такалуунун* бар экендигинен кабар берет. Анткени мугалимдер окуучуларды каалагандай, «тигиндей» же «мындай» кылып тарбиялап, билим берип өстүрүп жибере албайт, болгону «тигиндей», «мындай» болуусуна багыттайт. Ал мүмкүнчүлүк окуучунун өзүнөн өсүп чыгып, өзүндө пайда болот. Окуучуларды кабыл алуусунун, эстеп калуусунун натыйжалуу деңгелине жетишүү үчүн ал деңгээлдин астынкы баскычтарын эмнелерден турушу мүмкүн экендигин карап өтөлү. Жалпы билим берүүчү орто мектептерде табигый предметтерди, дегеле бардык предметтерди окутууда окутуунун максаты – күндөлүк турмушта азыркы коомдун ар бир ар бир мүчөсүнүн иш аракетине керек болгон илимдердин элементтерин жана билгичтиктерди окуучулардын *аң-сезимдүү жа-*

на толук кабыл алуусун камсыз кылуу. Аны үчүн окуучуларды окутууда аң сезимдүү кабыл алууда таасир этүүчү төмөнкү факторлордун таасирин эске алып окутуу зарыл деген ойдомун. Алар:

- окуучулардын туубаса кабылдоо эс-акылын;
- окуучулардын эмоционалдуу каалоосун жана табитин жаратуу;
- окуучуларды билим алууга болгон зарылдыгына же муктаждыгына жеткирүү;
- окуучулардын окулуучу материалдын маанилүүлүгүн сезиши;
- өтүлгөн материалды кайталоо иш аракеттеринин туура жүрүшү;
- иш аракеттерди жасоодогу окуучулардын эркинин күчтүү болушуна багыт берүү.

Окуучулардын укканын сактоого *импульс берүүчү факторлор* катары төмөнкүлөр илимий макалаларда айтылып жүрөт: *коркунуч, ырахаттануу же кубануу эмоциялары, муктаждык же зарылдык жана манилүүлүк*. Эске сактоо, бул билүүнүн барометри (индикатору) экенин көңүлгө алышыбыз керек. Эске сактоо жүрбөсө анда билүү, өтүлгөн материалды кайра калыбына келтирип айтып берүүнүн жүрүшү өтө төмөн болору белгилүү. Ошондуктан окуучу алган маалыматты узак мөөнөттүү эс тутумга өткөрүүсү зарыл. Аны үчүн мугалим материалды окуучуларга берүүдө эмнеге көңүл буруусу жана ал кандай натыйжага алып келиши мүмкүн?- деген суроого жооп издөөсү зарыл болот. Аны чечүү үчүн төмөнкү үч бурчтук механизмге көңүл буралы. Бул фигураны эске сактоонун негизги факторлук «үч бурчтугу» деп кабыл алсак болот. Бул үчилтик факторду өз ара тыгыз байланышта пайдалануу окуучулардын өтүлгөн материалды эстеп калуусуна чоң таасир тийгизип, эстөөнү *бекем* кылышы мүмкүн (2-сүрөт).

1-сүрөт. Эске сактоону жакшыртуунун үчилтик фактору

Бул үчилтик факторунун таасирин тийгизүү үчүн, табигый предметтерге сабак өтүүнү уюштурууда төмөнкү таасирдик элементтерди көбүрөөк колдонуу максатка ылайыктуу деп мугалимдерге сунуштоого болот. Алар :

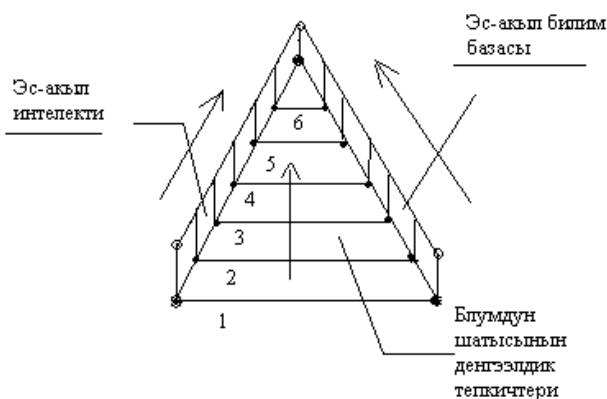
- билим маалыматын берүүдө эске калтыруучу сезим органдарынын мүмкүн болушунча көбүрөөгүн камтуу керек (угуу, көрүү, сезүү ж.б.);
- маалыматты берүүдө муктаждыкты жакшылап белгилеп айтуу менен проблемалык окутуу ыкмаларын колдонуу зарыл;

- эстеп калуу үчүн мурда билген нерселери менен салыштырууну үйрөтүү;
- жаңы өтүлүүчү маалыматты турмуш, техника менен байланыштырып түшүндүрүү;
- берилүүчү материалды элестетүү мүмкүнчүлүгүнө жеткире берүү;
- маалыматты берүүдө окуучулардын билим деңгээлин жана жаш өзгөчөлүгүн эске алуу;
- маалыматты окуучунун эмоционалдуу кабыл алуусун жогорулатуу менен берүү;
- маалыматты кайталоого жана туура кайталоого көңүл бөлүү (кайталоо көп түрдүүлүккө окшош бирок, айрымачылыктуу).

Окутуунун жүрүшүн уюштурууда ушундай иш аракеттерди камтуу үчүнчү чектик такалуудан өтүп кетүү мүмкүнчүлүгүн бериши ыктымал.

Блумдун таанып билүү шатысына өзгөртүү киргизүү менен аны окутууда колдонунун башкы максатынын бири - окуучуларды чыгармачылык ойлоону билгичтигине, проблеманы чечүү жана максатка ылайыктуу продуктивдүү чечим кабыл алууга үйрөтүү көңүлгө алынгандай сезилет [2]. Бирок бул максатка жетүүдө Блумдун таксономиясын колдонууда дагы төртүнчү чектик такалуу бар экендигине ынанууга болот. Анткени, ар бир бала, ар бир предмет боюнча өзүнүн жеке

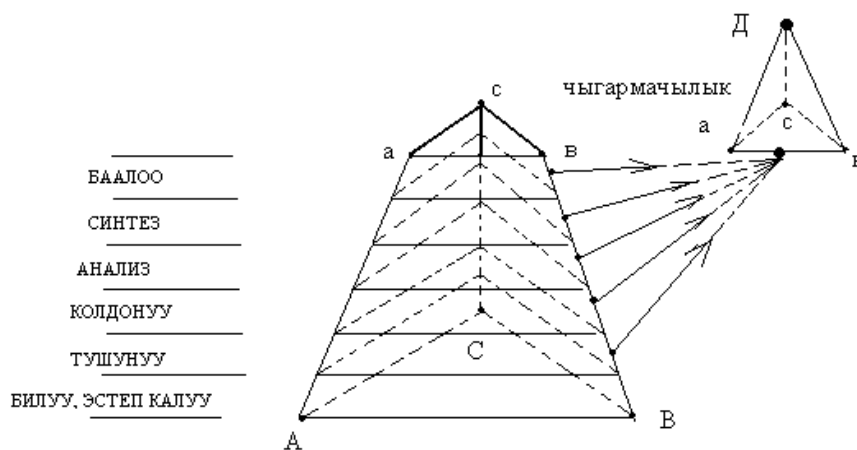
жөндөмүнө (интеллегине), кызыгуусуна, мүмкүнчүлүгүнө жана өзүнүн түшүнүк деңгээли болгон билим базасына жараша маалыматты кабылдоосу, өздөштүрүүсү закон ченемдүү көрүнүш. Ошондуктан окуучулардын таанып-билүүсүндө алардын чыгармачылык деңгээлге бир беткей, башкача айтканда бир беттүү Блумдун таксономиясынын шатысы менен көтөрүлүп олтуруп анан жетүү толук ынандырырлык көрүнүш эмес деген ой-толгоо жаралат. Бул учурда таанып-билүү өсүүчү, өзгөрүүчү абалы сызыктуу, бир бет менен жүрүүчү бир сан огу менен гана аныкталбастан декарттык 3 координаталуу октордун жардамы менен аныкталган көлөмдүк көрүнүш сыяктуу сезилет. Мында калган эки координаттык ордината жана абцица окторунда Говард Гарнер аныктаган жаратылыштан, тукум куучулуктун негизинде окуучуларга энчи кылып бөлүп берген өздүк интеллектуал түрлөрдүн деңгээли жайгашса, экинчи огунда окуучулардын жаш курагына жараша, ошол тиешелүү материалды кабыл алууга чейинки окуу процессиндеги окуучунун өзү билим алуу бийиктөө координатасындагы топтогон базалык билимдердин деңгээли жайгашат.

2-сүрөт. Таанып-билүү тепкичинин көлөмдүк көрүнүшү

Мындай көз караштан алып караганда Блумдун таксономиясынын көрүнүшүн 2-сүрөттөгүдөй кылып элестетсек болот. Блумдун таанып-

билүү шатысын кесилген үч бурчтуу пирамида катары сүрөттөй турган болсок аны элестетүү мындан дагы жеңилерээк болот (3-сүрөт).

3-сүрөт. Чыгармачылыктын пайда болуп келүү багыттары

Окуучулардын чыгармачылык иш аракеттери дагы бир текши болбойт, ал ар түрдүү деңгээлдерге ээ болушу мүмкүн. Ошондуктан ага карай кеткен умтулуу жолу Блумдун таанып-билүү тепкичтери менен тике карай кетип анан чыгармачылыкка гана жетпестен, анын ар кандай деңгээлинен багыт алып өсүп чыгуусу мүмкүн. Анткени окуучулардагы *чыгармачылыктын баштапкы деңгээли - бул продуктивдүү билим алуу б.а. тап-такыр жаңы нерсе эмес, окуучулар үчүн жаңы нерселерди табуу деп түшүнсөк болот*. Биринчи деңгээлден гана чыгармачылыкка умтулуу болбошу мүмкүн, анткени ал учурда окуучу өз алдынча иштөөгө жөндөмсүз учурда болот, ал учурда окуучу өнүгө албай турган деңгээлде жүрөт десек дагы болот. Ооба, бул шаты боюнча билим алып, түшүнүү өсүүдө бир нерсеге макул болуп ынансак болот. Эгерде чыгармачылык өтө жогорку, фантазиялык деңгээлде жаралса, анда сөзсүз аны жаратуучу таанып-билүү тепкичинин толук басып өткөндөн кийин гана жүрүшү мүмкүн. Калган учурда билим алуучунун чыгармачылыкка карай багыт алышы айтылган деңгээлдин ар кандай бөлүгүнөн башталышы мүмкүн деген пикирди айткым келет.

Ошондой эле жаңы парадигмалардын бири болгон инсанга багыттап окутуу - бул Блумдун таанып-билүү шатысын түздөн түз колдонбостон деле окуучулардын инсандык өзгөчөлүгүн эске алуу менен жана анын базалык интелегин эске алуу менен жүргүзүү мүмкүн экендигин белгилеп кетсек болот. Бул айтылган проблема мурда эле бар болгон, бирок ага көп маани бербей келгенбиз. Мисалы, бир эле мугалим параллел класстарга сабак берүүдө (10А, 10Б, 10Г класс дейли) окутуунун натыйжасы ар кандай болуп калуусу айтылып жүргөн белгилүү көрүнүш. Мугалимдер ошондо, класстарды «жаман», «жакшы», «орто» класс деп шарттуу түрдө бөлүшкөн, да жаман класстан чарчап чыктым, ушул класска сабак өткүм келбейт, деген ойлорду билдирчү. Же болбосо, эптеп септеп сабак өттү кылып кутулушчу.

Бул, алардын ошол класстагы окуучуларды *аңдап үйрөнбөгөндүн* себеби болуш керек. Анткени класстагы балдардын ар бири ар башкача, ошондой болсо дагы класс окуучуларынын белгилүү категориядагы интеллеги бар балдардын саны басымдуулук кылышы мүмкүн эле. Ошондуктан класстагы окуучулардын курамдык санына кайсы багыттагы интеллеги салыштырмалуу өнүккөнүн аныктоо зарылдыгы пайда болот. Бул диагноздоону жүргүзүү менен класстын өзгөчөлүгүн билүү негизги маселе.

Андан кийин класстарга сабак берүүдө интеллектин басымдуу бөлүгүнө эсептелген деңгээлде сабак жүргүзүп, ал эми калган азыраак окуучулар менен өз алдынча иштөө багытында окуу жүргүзүлсө сабак, класстын баардык окуучулары үчүн бирдей жакын деңгээлде эффективдүү болмок. Дагы бир кыйынчылык бар, *ал-баланы түшүнүү, анын ички дүйнөсүнө сүзгүп кирүү, жөндөмдүүлүгүн, зээнин, мүмкүнчүлүгүн, умтулууларын, натуралык рухий байлыгын так аныктоо*. Мындай ишти алып барууга бүгүнкү күндө мектепте иштеп жаткан мугалимдер даярбы?, алардын колунда аныктоочу инструменттери барбы?, алар аныктоонун ыкмалары менен тааныштыгы барбы?, мына бул чектик проблема жашап келе жатат. Ошентип бул макалада Блумдун таанып-билүү шатысын түздөн түз колдонууга аракет кылгандарга анын ийгилигин чектөөчү төрт маселе бар экендигин жана андан чыгуунун болжолду жолдорун өз көз карашымда баяндап өттүм.

Адабияттар:

1. Э. Мамбетакунов. Кыргыз Республикасында физикалык билим берүүнүн абалы жана өнүктүрүү келечеги. // Ош мамлекеттик университетинин ЖАРЧЫСЫ. №2-2013. 111-чыгарылыш. 108-111- бет.
2. И.А. Низовская. «Педагогдордун кесиптик өнүгүүсүндөгү билим берүү максаттарын

- коюнун ролу» макаласы боюнча. - Мектеп-школа. 2005. №10.
3. Э. Мамбетакунов. Блумдун таксономиясы жана андан чыккан ойлор. // Эл агартуу. № 9-10.- 2013. 41-44- бет.
4. С. Иптаров. Баланы бапестеген этнопедагогикалык концепция. // Кыргызстандагы билим берүү мекемелеринин стратегиялык мааниси жана окуу куралынын сапаты: Симпозиумдун материалдары. -Бишкек,2009. 56-61-бет.